

KELI YPATINGESNI SUDETINIŲ SAKINIŲ TIPAI

A. PIROČKINAS

Čia pateikiami ir trumpai aptariami keli ypatingesni, ne taip jau dažni sudėtinių sakinių tipai, kurie verti dėmesio dėl jų reiškiamų sintaksinių santykių — sujungimo ir prijungimo — susipynimo.

Štai įvairių rašytojų raštuose pasitaiko tokio tipo sakinių:

1. Man rodos, kad tai buvo mergaitė, ir aš jai daviau vardą „Marinkutė“ I. S. V 231. 2. Laimė, kad žaloji buvo po veršio, ir pieniško pakako vaikams ir ligoniui V. M.-P. VI 436. 3. Greičiausia, kad jį nuteis penkis kartus pervaryti per pulko rikiuotę, ir jis gaus tiek lazdų, kad daugiau nebereiks nieko V. M.-P. VI 237.

Šio tipo sakinių pirmieji du komponentai išreiškia nekeliantį jokių abejonių sintaksinį santykį — prijungimą. Šį santykį aiškiai parodo jungtukas *kad*. Tačiau lieka trečiasis komponentas, kurio santykis su kitais komponentais nėra visai paprastas.

Jungtukas *ir* gali sujungti du lygius sintaksinius vienetus: du šalutinius sakinius arba du pagrindinius. Nesunku pastebėti, kad šiuo atveju trečiasis komponentas nėra savo reikšme susijęs su pirmuoju — su pagrindiniu sakiniu. Jeigu tarp sakinių nėra prasminio ryšio, tai negali būti ir gramatinio. Vadinasi, galime teigti, kad jungtukas *ir* čia pirmojo ir trečiojo komponento nejungia.

Jeigu konstatuojame, kad trečiasis komponentas nėra susijęs su pirmuoju, tai kyla klausimas, ar tik jis nėra sujungtas su antruoju — su šalutiniu sakiniu. Iš tikrųjų antrasis ir trečiasis komponentas reikšmės atžvilgiu yra tarp savęs susiję. Bet ar galime, pasiremdami tik reikšmės ryšiu, teigti, kad trečiasis komponentas yra šalutinis sakinyš? Ar galime sakyti, kad jungtukas *ir* čia jungia du šalutinius sakinius? Mūsų nuomone, to teigti negalima todėl, kad šalutinis sakinyš turi turėti prasminį ir gramatinį ryšį su pagrindiniu, o šiuo atveju trečiasis komponentas su pagrindiniu sakiniu, kaip minėjome, nėra susijęs, tuo pačiu jis negali būti laikomas ir šalutiniu sakiniu.

Mūsų nuomone, tai ypatingi sujungiamieji sakiniai. Šiuo atveju sujungimą nulemia ne vienas pagrindinis sakiny su vientisiniu (arba antru pagrindiniu)¹, bet jį išreiškia abu pirmieji komponentai, sudarą vieną labai glaudų vienetą, ir vientisinis sakiny (arba antrasis pagrindinis)².

Tokia sakinio struktūra yra galima todėl, kad pirmasis komponentas nepasako svarbiausios minties (ją šiuo atveju pasako šalutinis sakiny) ir tik grynai formaliu-gramatiniu požiūriu jis yra pagrindinis sakiny³. Savo turiniu jis išreiškia sakytojo pažiūrą į šalutinio sakinio mintį, t. y. atlieka modalinę funkciją.

Esama panašios struktūros sakinių, kurių pirmasis komponentas — pagrindinis sakiny — yra „turiningesnis“, bet vis dėlto ir jis visų pirma atlieka modalinę funkciją, pvz.:

4. Nespėjo pasidžiaugti pasigėrėti savimi, kai kieme sužvengė žirgai, ir pirkion įėjo senas Jurgaitis, pas kurį tarnavo kadaise Lapinas V. Kr. AirP 87. 5. Nesuskubo jis sugrįžti prie bičių, kai iš gardinio viena po kitos pradėjo šokti į lauką avys, karvės, ir po valandėlės visi galvijai subrido į Antano Puodžiūno javus A. V. V 52. 6. Liudās jau antrą kartą buvo bežingsniuojās aplink didoką seminarijos sodą, kai 3 skambalo smūgiai pasuko jį atgal, ir jis drauge su kitais tekinas leidosi į koplyčią, kad nepasivėlintų poterių V. M.-P. III. 12. 7. Pakanka tik meisteriui ar siuvėjui pasiteirauti apie savo podes, kai Šeškutis keistai, lyg pereklē višta — kut kut padaro, ir visas jų būrys atidunda tartum avių kaimenė P. C. IX 82.

Šių sakinių jokia būdu negalima painioti su prijungiamaisiais sakiniais, kurie turi du vienos rūšies ir laipsnio šalutinius sakinius. Jeigu komponentai, kuriuos jungia jungtukas *ir* būtų vienuarūšiai, tai galėtų mēm, nepakeisdami sakinio reikšmės, t. y. komponentų loginio santykio, įvesti antrąjį prijungiamąjį jungtuką. Tai padarę, iš tikrųjų „sulyginame“ paskutiniuosius du komponentus, bet kartu pakeičiame sakinio mintį: pranyksta laiko kaitos santykis, susidaro įspūdis, kad Lapinas (pvz. 4) nespėjo pasigėrėti todėl, kad jį sutrukdė ir arklių sužvengimas, ir Jurgaičio įėjimas, o tuo tarpu tikrovėje jį sutrukdė pirma sužvengė arkliai.

¹ Plg. «Если в состав сложносочиненного предложения входят, в качестве его частей, предложения сложноподчиненные, то характер отношений определяется соотношением главных предложений; если же частями сложносочиненного предложения являются простые и сложноподчиненные предложения, то характер отношений определяется соотношением главного и простого предложений» (Грамматика русского языка, т. II, ч. II, М., 1954 стр. 180—181).

² Šį skirtumą galima pavaizduoti schemomis:

$$A \leftarrow \rightarrow C \text{ ir } (A \leftarrow \rightarrow B) \leftarrow \rightarrow C$$

$$\uparrow$$

$$B$$

³ Plg. «Особенность главного предложения заключается в том, что оно может полностью десемантизироваться и превращаться в формально-грамматический стержень всего сложноподчиненного предложения в целом» (Е. В. Гулыга, Некоторые вопросы гипотаксиса, «Учен. зап. 1-го Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз.», т. 25, 1961, стр. 120).

Štai kitame sakinyje jungtukas *kai* visai negalimas, nes laiko aplinkybė „po valandėlės“ aiškiai parodo, kad nėra tiesioginio ryšio tarp pirmojo ir trečiojo komponento: kol visi galvijai subrido į javus, Jonas Puodžiūnas, logiškai galvojant, turėjo būti sugrįžęs prie bičių.

Mūsų apžvelgtieji sakiniai rodo, kad, esant tam tikroms sąlygoms, šalutiniai sakiniai sujungime vaidina labai didelį vaidmenį, dargi didesnį, negu jų pagrindiniai sakiniai.

Kiek kitokie sintaksiniai ryšiai pastebimi žemiau duodamuose sakiniuose, pvz.:

8. Čia pažymėtini kirai, kurių tūkstančiai peri šiaurės jūrų uolose, ir jų kiaušiniai sudaro vargingiems pakraščių gyventojams vertingą papildomą maistą T. Iv. I 88. 9. Bet kaip jis rūkė cigarą, kuris bekalbant iššokdavo iš burnos, apsiversdavo ore, ir lūpos jį vėl sugriebdavo! P. C. VI 210. 10. Tačiau būta apskričių, kur visuomeninių pasėlių derliai buvo žymiai menkesni, ir ten, žinoma, visuomeniniai pasėliai suvaidino daug mažesnę vaidmenį M. Gr. 151.

Šių sakinių pirmieji du komponentai taip pat sudaro vienetą, kuris visas įeina į sujungimą. Tačiau trečiasis komponentas yra visų pirma susijęs atributyviniu santykiu su pagrindiniu sakiniu⁴, t. y. su vienu kuriuo pagrindinio sakinio daiktavardžiu. Bet antrasis komponentas — šalutinis sakiny — nėra pasyvus šio junginio narys; jo praleisti, nesuardę sakinio, negalime. Vienu atžvilgiu antrasis ir trečiasis komponentas yra lygūs: jie abu atlieka tą pačią funkciją — pažymi tą patį daiktavardį, bet šio vienodumo nepakanka, kad ir trečiąjį komponentą laikytume šalutiniu sakiniu. Trečiasis komponentas savo forma yra ne šalutinis sakiny; „atstatyti“ prijungiamojo žodžio negalime dėl jame esančio asmeninio įvardžio (*ji, jų*) arba įvardinio vietosrieveiksmio, kurie savo turiniu yra lygūs santykiniams įvardžiams *kurių, kuri* irrieveiksmaui *kur*. Tuo tarpu sintaksinį santykį, kurį prijungime parodo tie patys prijungiamieji žodžiai *kurių, kuri, kur*, čia išreiškia jungtukas *ir*, kuris parodo, jog sujungiamieji komponentai yra gramatiškai (bet ne logiškai) lygūs.

Tačiau šių sakinių aptartieji loginiai ir gramatiniai santykiai nėra vieninteliai. Jie yra pagrindiniai, ryškiausi, bet, be jų, galima pastebėti ir antrinius, silpnesnius. Tarp šalutinio sakinio (antrojo komponento) ir trečiojo komponento esama taip pat loginio ryšio: paskutinis komponentas pasako lyg ir šalutinio sakinio veiksmo rezultata (ypač jis ryškus 6, 8 sakiniuose). Todėl galima pasvarstyti, ar jungtukas *ir*, be ryšio su pagrindiniu sakiniu (o jis yra aiškus), neparodo ir silpnesnįjį ryšį — su šalutiniu.

Nuo šių abiejų tipų sakinių skiriasi prijungiamieji sakiniai, kurių du šalutiniai sakiniai, nors jie yra ir vienos rūšies, ir vieno laipsnio,

⁴ Sujungiamieji sakiniai, kurių komponentus jungia jungtukai *ir, o*, gali išreikšti artimus prijungiamiesiems pažyminio sakiniams santykius, kuriuos mes vadiname atributyviniais santykiais.

kartais prieš jungtuką *ir* skiriami kableliu. Jeigu aukščiau apžvelgtųjų sakinių kablelis prieš *ir* yra visai suprantamas, tai čia kyla klausimas, kuo jis pateisinamas arba bent paaiškinamas. Pvz.:

11. Veltui teisinosi Simanas, kad ratai, smukę į vandens pilną provėžą, pataikė į akmenį, ir kad ne jo čia kaltė, jei stebulės kraštas trūko ir rinkė susimaigė V. M.-P. VI 395. 12. Tačiau motina nebeleido dėl to, kad Ėvikei pirštukas skaudėjo ir galva, ir kad tuojau kunigas atvažiuos I. S. Obt 23. 13. Negi aš imsiu pasakoti tokiam ponui, kad aš pelnau sau duoną, ir drabužiams turiu pati užsidirbti I. S. Obt 323.

Pirmuosiuose dviejuose sakiniuose antrasis ir trečiasis komponentai be jokios abejonės yra šalutiniai sakiniai, sujungti jungtuku *ir*. Sakyti, kad kablelis prieš *ir* čia yra atsiradęs per neapsižiūrėjimą, mūsų nuomone, nėra teisinga. Galima teigti, kad čia kableliu prieš *ir* pažymimas ypatingas sintaksinis ryšys — pridūrimo santykis⁵, kurį visada lydi tam tikra intonacija⁶.

Mūsų apžvelgtieji sakiniai (1—10) leidžia padaryti išvadą, kad sudėtinis sakinytis nėra mechaniškas vientisinių sakinių junginys, kad ir šalutiniai sakiniai, esant tam tikroms konstrukcijoms, vaidina šiame junginyje ne pagalbinį, bet lygų vaidmenį, ir net svarbesnį už pagrindinį sakinį.

Šie sakiniai verčia nesutikti su teiginiu, kad tik pagrindiniai sakiniai dalyvauja sujungime, o šalutiniai sakiniai lieka pasyvūs. Toks teigimas, kaip rodo pavyzdžiai, negali būti absoliutinamas.

Kiti apžvelgtieji sakiniai (11—13) parodo, kad du šalutiniai sakiniai, sujungti jungtuku *ir*, gali išreikšti pridūrimo santykį ir kad šiuo atveju kai kurių autorių mėginama tą santykį pažymėti skyrybos ženklu — kableliu prieš *ir*.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1963 m. rugsėjo mėn.

⁵ Lietuvių kalboje pridūrimas, galima sakyti, dar visai netyrinėtas, o tuo tarpu rusų kalbotyroje apie tai kalbama gana plačiai (plg. Грамматика русского языка, т. II, ч. II, изд. АН СССР, 1954, стр. 257—268 и др.). Pridūrimas aptariamas ir latvių kalbos gramatikoje (žr. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, Sintakse, Rīgā, 1962, lps. 605 ir kt.).

⁶ Plačiau žr. В. Ф. Мильк, Интонация присоединения в современном русском языке, «Учен. зап. 1-го Моск. гос. пед. ин-та иностранных языков», т. 18, 1960.

SANTRUMPOS

- P. C. — P. Cvirka, Raštai, VI, IX, 1949.
M. Gr. — M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis, 1960.
T. Iv. — T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, I, 1957.
V. Kr. AirP. — V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, 1955.
V. M.-P. — V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, III, VI, 1959.
I. S. — I. Simonaitytė, Raštai, V, 1958.
I. S. Obt — I. Simonaitytė, O buvo taip..., 1960.
A. V. — A. Vienuolis, Raštai, V, 1954.
-

НЕКОТОРЫЕ ТИПЫ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

А. ПИРОЧКИНАС

Резюме

В данной статье отмечаются некоторые типы сложных предложений.

Предложения первого типа (1—7) состоят из двух частей: сложноподчиненного предложения и простого (или тоже сложноподчиненного). Но особенность этих предложений заключается в том, что характер синтаксических отношений — соединения — определяется не соотношением главного предложения первой части и простого предложения (или второго главного), как это отмечается в академической грамматике русского языка (см. нашу сноску 1), а всей первой сложноподчиненной частью в целом (схема структуры $(A \leftarrow B) \leftrightarrow C$).

Предложения второго типа (8—10) состоят тоже из сложноподчиненной части и простого предложения, однако последнее соотносится по смыслу (атрибутивное отношение) и грамматически (при помощи союза *и*) не только с главным предложением, но по смыслу (в качестве следствия) и с придаточным.
